

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

1 / 2022

TAHRIR HAY'ATI:

N. SALAYEV

Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori, yuridik fanlar doktori, professor – bosh muharrir

I. ERGASHEV

Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy boshqarma boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent – bosh muharrir o'rinbosari

U. MUXAMEDOV

Toshkent shahar adliya boshqarmasi boshlig'i o'rinbosari – Toshkent shahar yuridik texnikumi direktori, yuridik fanlar doktori, professor

S. GULYAMOV

Toshkent davlat yuridik universiteti "Xalqaro xususiy huquq" kafedrasida professori, yuridik fanlar doktori

O. OKYULOV

Toshkent davlat yuridik universiteti "Fuqarolik huquqi" kafedrasida professori, yuridik fanlar doktori

M. AXMEDSHAYEVA

Toshkent davlat yuridik universiteti "Davlat va huquq nazariyasi" kafedrasida professori, yuridik fanlar doktori

U. TUXTASHEVA

O'zbekiston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi direktori o'rinbosari, yuridik fanlar doktori, professor

SH. SAYDULLAYEV

Toshkent davlat yuridik universiteti "Ommaviy huquq" fakulteti dekani, yuridik fanlar nomzodi, professor

X. XAYITOV

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi "Davlat tuzilishi va boshqaruvining huquqiy asoslari" kafedrasida mudiri, yuridik fanlar doktori

SH. XO'JAYEV

Toshkent davlat yuridik universiteti "Intellektual mulk" kafedrasida mudiri, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

D. XABIBULLAYEV

Toshkent davlat yuridik universiteti "Fuqarolik protsessual va iqtisodiy protsessual huquqi" kafedrasida mudiri, yuridik fanlar nomzodi, professor

SH. ISMOILOV

Toshkent davlat yuridik universiteti "Mehnat huquqi" kafedrasida mudiri, yuridik fanlar doktori

G. TULAGANOVA

Toshkent davlat yuridik universiteti "Jinoyat-protsessual huquqi" kafedrasida professori, yuridik fanlar doktori

N. RAXMONKULOVA

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiyasi universiteti "Xalqaro xususiy huquq va fuqarolik huquqi fanlari" kafedrasida dotsenti, yuridik fanlar doktori

J. NEMATOV

Toshkent davlat yuridik universiteti "Ma'muriy va moliya huquqi" kafedrasida professori v.b., yuridik fanlar doktori

G. UZAKOVA

Toshkent davlat yuridik universiteti "Ekologiya huquqi" kafedrasida mudiri, yuridik fanlar nomzodi, dotsent

A. MUXAMEDJANOV

Toshkent davlat yuridik universiteti "Xalqaro huquq va inson huquqlari" kafedrasida professori, yuridik fanlar doktori

R. KUCHKAROV

Toshkent davlat yuridik universiteti "Umumta'lim fanlar va madaniyat" kafedrasida dotsenti v.b., filologiya fanlari nomzodi

SH. XAYDAROV

Toshkent davlat yuridik universiteti "Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish" kafedrasida dotsenti, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

SH. ASADOV

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi "Davlat tuzilishi va boshqaruvining huquqiy asoslari" kafedrasida professori v.b., yuridik fanlar doktori

D. XUDOYNAZAROV

Toshkent davlat yuridik universiteti "Fuqarolik protsessual va iqtisodiy protsessual huquqi" kafedrasida o'qituvchisi – mas'ul muharrir

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

"Yurisprudensiya" huquqiy ilmiy-amaliy jurnali

"Юриспруденция" правовой научно-практический журнал

"Jurisprudence" legal scientific-practical journal

"Yurisprudensiya" huquqiy ilmiy-amaliy jurnali O'zbekiston matbuot va axborot agentligida 2020-yil 22-dekabrda 1140-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Oliy attestatsiya komissiyasi jurnallari ro'yxatiga kiritilgan.

Mualliflik huquqlari Toshkent davlat yuridik universitetiga tegishli. Barcha huquqlar himoyalangan. Jurnal materiallaridan foydalanish, tarqatish va ko'paytirish muassis ruxsati bilan amalga oshiriladi.

Sotuvda kelishilgan narxda.

ISSN 2181-1938

© Toshkent davlat yuridik universiteti

MUNDARIJA

12.00.01 – DAVLAT VA HUQUQ
NAZARIYASI VA TARIXI.
HUQUQIY TA'LIMOTLAR TARIXI

- 6 YUNUSOV HAYDARALI MURATOVICH**
Saraxsiy – islom uyg'onish davrining
yirik huquqshunosi

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY
HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ.
MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

- 15 NE'MATOV JO'RABEK NE'MATILLOYEVICH**
O'zbekistonda ma'muriy odil sudlov
muammolari va ma'muriy sudlar faoliyati
samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 30 SUVANOV SARDOR BAXADIROVICH**
Taraqqiyot strategiyasida belgilangan
sud-huquq sohasiga oid maqsadlarni amalga
oshirishning ilmiy-nazariy asoslari

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI.
TADBIRKORLIK HUQUQI.
OILA HUQUQI.
XALQARO XUSUSIY HUQUQ

- 38 YAKUBOVA IRODA BAHRAMOVNA**
Mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni
"kengaytirilgan jamoaviy boshqaruv" asosida
amalga oshirish
- 49 SAIDOV MAQSUDBEK NORBOYEVICH**
Mas'uliyati cheklangan jamiyatning ustav
jamg'armasidagi qarzdor ulushini
majburlashning o'ziga xos xususiyatlari
- 65 XALILOVA ZEBINISO ERKINOVNA**
Xalqaro investitsiya huquqiy rejimida davlat
korxonalarining roli

12.00.04 – FUQAROLIK
PROTSESSUAL HUQUQI.
XO‘JALIK PROTSESSUAL HUQUQI.
HAKAMLIK JARAYONI VA
MEDIATSIYA

- 75 ESANOVA ZAMIRA NORMUROTOVNA**
Fuqaroning layoqati (huquq va muomala) bilan bog‘liq ishlar: nazariy tahlil va amaliy natijalar
- 84 HAQBERDIYEV ABDUMUROD ABDUSAIDOVICH**
Hakamlik sudining tuzilishida hakamlik bitimi
- 95 DAVRONOV DONIYORBEB ABDULLO O‘G‘LI**
Xorij mamlakatlarida fuqarolik protsessual majburlov choralari

12.00.06 – TABIIY RESURLAR
HUQUQI. AGRAR HUQUQ.
EKOLOGIK HUQUQ

- 105 MAHKAMOV DURBEK NE‘MATOVICH**
O‘simlik dunyosiga oid qonunchilikda ekologik va mulkiy munosabatlar tahlili

12.00.07 – SUD HOKIMIYATI.
PROKUROR NAZORATI.
HUQUQNI MUHOFAZA QILISH
FAOLIYATINI TASHKIL ETISH.
ADVOKATURA

- 114 IBRAGIMOV DIYORBEB SHUHRAT O‘G‘LI**
Voyaga yetmaganlar sohasida qonuniylikni ta‘minlashda prokuror nazorati va idoraviy nazorat o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni takomillashtirish masalalari

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI,
HUQUQBUZARLIKLARNING
OLDINI OLISH. KRIMINOLOGIYA.
JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

- 123 ФАЗИЛОВ ФАРХОД МАРАТОВИЧ**
Вопросы анализа социально-правовых факторов легализации преступных доходов

134 ISLOMOV BUNĖD OCHIOVICH

Обстоятельства, смягчающие наказание и
исключающие преступность деяния по
уголовному законодательству Французской
Республики (сравнительный анализ)

**149 BOYDEDAYEV SADIRDIN
ABDUSATTOROVICH**

Korrupsiya tushunchasi: tahlil va taklif

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI.
KRIMINALISTIKA,
TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA
SUD EKSPERTIZASI

156 БАЗАРОВА ДИЛДОРА БАХАДИРОВНА

Ограничение права на молчание
в уголовном судопроизводстве:
опыт Австралии

**165 UTEPOV DAUREN PAKHATOVICH
ZHEMPIISOV NAZARBEEK SHARUNOVICH**

Legal basis for collection and attachment of
digital information as proof in criminal cases in
Republic of Kazakhstan

175 URALOV SARBON SARDOROVICH

Sud muhokamasida isbot qilish predmeti
sifatida preyditsiyadan foydalanish masalalari

UDC: 28-74:341(575.1)

SARAXSIY – ISLOM UYG'ONISH DAVRINING YIRIK HUQUQSHUNOSI

Yunusov Haydarali Muratovich,

yuridik fanlar nomzodi,
O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi
Davlat va huquq instituti katta ilmiy xodimi,
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti
YUNESKOning "Xalqaro huquq va inson
huquqlar" kafedrası dotsenti
e-mail: yunusovkm@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3945-3491

Annotatsiya. Ushbu maqola XI asrda yashab ijod qilgan Muhammad ibn Ahmad Abu Bakr Saraxsiyning hayoti va ilmiy merosiga bag'ishlangan. Unda Saraxsiyning huquqshunos sifatidagi xizmatlari bayon etilgan. Saraxsiy islom huquqining rivojlanishiga ulkan hissa qo'shish bilan birga, islom olamida birinchi bo'lib xalqaro huquq ta'limotiga asos solgan. Saraxsiy asarlarida norma ijodkorligi, huquqni tushunish metodologiyasi, huquqning ilmiy nazariy va amaliy masalalari batafsil yoritilgan. Shu bilan birgalikda, uning asarlarida huquqning asosiy tushunchalari va tamoyillari, deyarli barcha sohalari va mavzulari, kategoriyalari va institutlari o'z aksini topgan. Markaziy Osiyo, xususan, O'zbekiston "Musulmon dunyosining Gugo Grotsiysi" deb nom olgan zabardast olim Muhammad ibn Ahmad Saraxsiy asarlari tufayli xalqaro huquq tug'ilgan vatandir. Saraxsiy arab olimi Muhammad Shaybonning "Xalqaro huquq kitobi"ga sharhlar yozish asnosida birinchi bo'lib "siyar" – "xalqaro huquq"ni huquqning alohida va mustaqil sohasi sifatida ta'riflagan. Saraxsiy Islom Uyg'onish davrining eng atoqli namoyandasidir. Saraxsiyning ilmiy merosini o'rganishda u yashab o'tgan davr xususiyatlarini e'tiborga olish maqsadga muvofiq. Bu, o'z navbatida, yurtimizda Uchinchi Renessans poydevorini yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: islom huquqi, ta'limot, yuridik tanlov, norma ijodkorligi, hanafiya mazhabi, xalqaro huquq, huquqiy ta'lim, Islom Uyg'onish davri, aqliy mushohada.

САРАХСИ – ВЫДАЮЩИЙСЯ ЮРИСТ ИСЛАМСКОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ

Юнусов Хайдарали Муратович,

кандидат юридических наук,
старший научный сотрудник
Института государства и права
Академии наук Республики Узбекистан,
доцент кафедры ЮНЕСКО «Международное
право и права человека»
Университета мировой экономики и дипломатии

Аннотация. Статья посвящена жизни и научному наследию Мухаммада ибн Ахмада Абу Бакра Сарахси, жившего и творившего в XI веке. В ней описаны заслуги Сарахси как юриста. Сарахси внес большой вклад в развитие исламского права и первым в исламском мире утвердил доктрину международного права. Его работы охватывают все аспекты права, такие как нормотворчество,

методология понимания права, научно-теоретические и практические вопросы права. В то же время его работы отражают основные концепции и принципы практически всех направлений и категорий институтов права. Центральная Азия, а именно Узбекистан, является родиной международного права благодаря трудам выдающегося ученого Мухаммада ибн Ахмада Сарахси, так называемого «Гуго Гроция мусульманского мира». Интерпретируя книгу арабского ученого Мухаммада Шейбани «Китаб ас-Сияр аль-Кабир», Сарахси первым сформулировал «сияр» – «международное право» как автономную и легитимную дисциплину в рамках права. Сарахси – самый известный представитель Золотого века исламского Возрождения. В процессе изучения научного наследия Сарахси важно учитывать особенности периода, в котором он жил. Изучение трудов данного выдающегося ученого придаст мощный импульс для возрождения новой эпохи – Третьего Ренессанса в нашей стране.

Ключевые слова: исламское право, доктрина, правовые предпочтения, нормотворчество, ханафитская секта, международное право, юридическое образование, исламское возрождение, рациональность.

SARAKHSI IS A GREAT LAWYER OF THE ISLAMIC RENAISSANCE

Yunusov Khaydarali Muratovich,

Senior researcher of the Institute of State and Law of the
Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan,
Associate Professor of UNESCO Chair on International law and human rights
of the University of World Economy and Diplomacy, PhD in International Law

Abstract. This article is dedicated to the life and scientific legacy of Muhammad ibn Ahmad Abu Bakr Sarakhsi, who lived and worked in the 11th century. It describes Sarakhsi's services as a lawyer. Sarakhsi made a great contribution to the development of Islamic law and was the first in the Islamic world to establish the doctrine of international law. His works cover all sensitive aspects of the law such as the creation of norms, the methodology of understanding the law, scientific theoretical and practical issues of law. At the same time, his works reflect the basic concepts and principles, of almost all areas and topics, categories and institutions of law. Central Asia, namely Uzbekistan, is, apparently, the homeland of International Law thanks to the works of formidable scholar Muhammad ibn Ahmad Sarakhsi, so-called "Hugo Grotius of the Muslims". By interpreting Arabic scholar Muhammad Shaybani's book "Kitab al-Siyar al-Kabir", Sarakhsi was first to set forth the "Siyar" – "International Law" as an autonomous and legitimate discipline within the framework of the law. Sarakhsi is the most famous representative of the "Golden age" of the Islamic Renaissance. To study the scientific legacy of Sarakhsi, it is important to take into account the features of the period in which he lived. This, in turn, will play a significant role in laying the foundation for the expected Third Renaissance in our country.

Keywords: Islamic law, doctrine, juristic preference, norm creation, Hanafi sect, international law, legal education, Islamic Renaissance, rationality.

Kirish

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 19-sentabr kuni Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqida Markaziy Osiyo Uyg'onish davrining ko'plab yorqin namoyandalarining islom

va jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan bebaho hissasini alohida qayd etib o'tgan edi [1].

Darhaqiqat, islom madaniyati va ilmfanining rivojlanishida Markaziy Osiyolik, xususan, hozirgi O'zbekiston hududida yashab ijod etgan ulug' allomalarning betakror xizmati bor. 2008-yilda misrlik olim Abdulloh

Abdulhamid Sa'd tomonidan to'plangan manbalar asosida chop etilgan "Markaziy Osiyo olimlari ensiklopediyasi"da Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkazdan yetishib chiqqan 2700 nafar olimning nomi zikr qilinadi [2, 462-b.]. Ularning barchasi jahon ilm-fan taraqqiyotida beqiyos rol o'ynagan. Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Muhammad al-Xorazmiy kabi mutafakkirlar esa allaqachon geodeziya, hindshunoslik, tibbiyot, algebra kabi fanlarning asoschilari deb e'tirof etilgan.

Milodiy XI asrda yashab ijod qilgan Muhammad ibn Ahmad Abi Sahl Abu Bakr Shamsul-aimma Saraxsiy islom dunyosida keng shuhrat qozongan olimlardan yana biridir. Afsuski, uning va boshqa allomalarning merosi, ayniqsa, xalqaro huquq sohasida umuman o'rganilmagan.

Saraxsiy XI asrdayoq islom huquqi va umuman, huquqiy ta'limotlar tarixida birinchilardan bo'lib xalqaro huquq – siyarni alohida huquqiy tizim sifatida tavsiflagan, xalqaro huquqni shariat huquqi tizimida alohida huquq tarmog'i va huquqshunoslikda alohida fan sohasi sifatida ilgari surgan. Saraxsiyning fikricha, xalqaro ishlar, o'z tabiati va qamrovi bilan mahalliy huquqdan farqlanadi, shunday ekan, alohida yondashuv va qayishqoqlikni talab qiladi. Din ishlari musulmonlarga tegishli ahkomlar va ularga so'zsiz itoat etish ruhi bilan ta'minlangan, biroq xalqaro aloqalar, xususan, xalqaro shartnomalarga bunday yondashuvni qo'llab bo'lmaydi. Saraxsiy xalqaro ishlar va shartnomalarga nisbatan kengroq va silliq yondashuv kerak, deb hisoblaydi va unga "*tavassu*" (ingliz tilida "*extention*") deb nom bergan edi.

Shu tariqa hozirgi O'zbekiston hududida joylashgan Farg'ona vodiysida yashab ijod qilgan Muhammad Abu Bakr Saraxsiy Yevropada "xalqaro huquqning asoschisi" deb e'lon qilingan Gugo Grotsiydan 600 yil avval xalqaro huquqqa asos solgan edi. Afsuski, bu haqiqatni ko'pchilik bilmaydi. Ayniqsa, vatani O'zbekistonda uning xalqaro-

huquqiy merosi yetarlicha o'rganilmagan. Allomaning olamshumul asarlari o'zbek tiliga tarjima qilinmagan. Biroq Saraxsiyning islom huquqi rivojida tutgan betakror o'rni xalqaro miqyosda keng ilmiy jamoatchilik tomonidan e'tirof etilgan hamda bir qator xorijlik olim va ulamolar tomonidan chuqur tadqiq etilgan.

O'zbekistonda huquqshunos olimlar tomonidan bir qator ilmiy ishlar amalga oshirilgan. Islom xalqaro huquq ta'limoti sohasida o'zbekistonlik huquqshunoslardan A.Yunusov [3, 15-b.] va asli afg'onistonlik bo'lgan A.Jo'zjoniy o'z ilmiy ishlarida Imom Saraxsiy haqida qisqa ma'lumot beradi. Xususan, Abdulhakim Shar'iy Jo'zjoniy o'zining 2002-yilda Toshkentda nashr etilgan "Islom huquqshunosligi, hanafiy mazhabi va O'rta Osiyo faqihlari" nomli kitobida Markaziy Osiyolik huquqshunoslar haqida so'z yuritarkan, Farg'ona faqihlari qatorida Imom Saraxsiyning ilmiy merosiga to'xtalib o'tadi [4, 225-b.].

Imom Saraxsiyning ilmiy merosi o'zbek islomshunos olimlari tomonidan ham o'rganilmoqda. Ular sirasiga O'zbekiston Xalqaro Islom Akademiyasi tadqiqotchilari A.To'ychiboyev [5, 18-b.], M.Qosimov [6, 21-b.] va boshqalarni kiritishimiz mumkin.

Material va metodlar

Saraxsiyning hayoti sirli va uning barcha tafsilotlarini bayon qiluvchi ma'lumotlar unchalik ko'p emas. Alloma taxminan milodiy 1010-yilda (hijriy 400) tug'ilib, 1096-yilda (hijriy 490) vafot etgan. Keng tarqalgan islom qomuslarida Saraxsiyning tug'ilgan joyi aniq ko'rsatilmaydi. Jumladan, "Islom ensiklopediyasi"ning 2012-yilda chop etilgan ikkinchi nashrida Saraxsiyning Transoksiana (Movarounnahr)da tug'ilganligi va Farg'onada vafot etganligi qayd etiladi [7]. Tarixchilar Salohiddin Munajjid va Abulvafo Afg'oniy asarlarida Saraxsiy uzoq Movarounnahr (Transoksiana)da Mashhad va Marv oralig'ida tug'ilganligi [8, 3-8-b.], Farg'ona, O'zgand, Marg'ilon tomonlarda istiqomat qilganligi aytiladi. Turkiyalik

islomshunoslar Muhammad Hamidullo va Usmon Tashtan o'z manbalariga tayangan holda, Saraxsiyning tug'ilgan sanasi va joyini aniq ko'rsatishga harakat qilishgan. Ularga ko'ra, Saraxsiy hijriy 400-yilda (milodiy 1010) savdogar oilasida tug'ilgan. Ular ham allomaning tug'ilgan joyini Mashhad va Marv o'rtasida hozirgi Turkmanistonning Eronga yaqin chegarasidagi Saraxs shaharchasi deb taxmin qilishadi [9, 239-b.].

Saraxsiy 17 yil Buxoroda ta'lim oladi. Tahsilni tamomlagach, Farg'onaga, uning kichik bir shahri bo'lmish O'zgandga boradi. U paytda Markaziy Osiyoning katta qismi Qoraxoniylar tasarrufida edi. Mahalliy hukmdorga qarshi fikrlari uchun Saraxsiy Qoraxoniylar hukmdori Shamsul Malik II Nasrxon tomonidan milodiy 1074-yilda (hijriy 466) zindonga tashlanadi va 15 yildan keyin, ya'ni 1088-yilda (hijriy 480) ozod etiladi. Ozodlikka chiqqach, u Farg'onadagi (ayrim manbalarda Marg'ilon) Amir Hasan saroyida hurmat-ehtirom bilan kutib olinadi va oradan 2 yil o'tib vafot etadi.

Saraxsiyning ilmiy merosi ham hajm, ham mazmun jihatdan g'oyat salmoqlikdir. Islomshunos olimlar alloma tomonidan yuzga yaqin fundamental asarlar yaratilgan deb hisoblashadi. Saraxsiy hanafiya huquqining eng dolzarb masalalari xususida fikr yuritgan, eng munozarali jihatlariga qo'l urgan. Shu bois uning asarlari butun islom dunyosida keng tarqalgan, nufuzli oliygohlarning kutubxonalaridan joy olgan.

Qizig'i shundaki, Saraxsiyning fundamental asarlari uning 15 yillik zindondagi tutqunlik davrida (milodiy 1074-yildan (hijriy 466) milodiy 1088-yilgacha (hijriy 480) yozilgan. 30 tomlik *"Mabsut"*, *"Sharh al-Kitab al-Ibadat"*, *"Sharh al-Kitab al-Iqrar"*, ikki tomlik *"Usul al-Fiqh"* va ikki tomlik *"Sharh as-Siyar al-Kabir"* asarlari shular jumlasidandir. Keyinchalik dunyo bo'ylab shuhrat qozongan mazkur asarlar muallif tomonidan zindonda hech qanday manbalardan foydalanmay, og'zaki tarzda bayon etilgan va uning shogirdlari tomonidan yozib olingan.

Manbalarda uning yana quyidagi mashhur asarlari qayd etiladi: *"Taloq kitobiga sharh"* (*"Sharh al-Kitab al-Talaq"*), *"Tahoviyning "Muxtasar" kitobiga sharh"* (*"Sharh al-Mukhtasar al-Tahawi"*), *"Hassofning "Kitob al-nafaqot" kitobiga sharh"* (*"Sharh al-Nafaqat of Khassaf"*), *"Hassofning hiylai shari'a kitobiga sharh"* (*"Sharh al-Hiyal al-Shari'at li-Khassaf"*), *"Fiqh haqida o'ylarim"* (*"Al-Amali fi-l-Firh"*), *"Abu Yusufning "Qozilar odobi" asariga sharh"* (*"Sharh Adab al-Qadi li-Abu Yusuf"*), *"Furu' bo'yicha Shayboniyning "Jomi' as-sag'ir" kitobiga sharh"* (*"Sharh al-Jami' al-Saghir li-sh-Shaybani fi Furu'"*), *"Hanafiylarning furu' al-fiqhi bo'yicha Shayboniyning Jomi' al-kabir asariga sharh"* (*"Sharh al-Jami' al-Kabir li-Shaybani fi Furui-l-Fiqhi-l-Hanafi"*), *"Shayboniyning "Ziyodotlar ziyodoti" kitobiga sharh"* (*"Sharh al-Ziyadat-ul-Ziyadat li-sh-Shaybani"*), *"Shayboniyning kasb haqidagi kitobiga sharh"* (*"Sharh Kitab al-Kasb li-sh-Shaybani"*), *"Qiyomat alomatlari haqida kitob"* (*"Sifat Ashrat al-Sa'at"*), *"Al-favoid al-faqiha"* (*"Fawa'id al-Faqiha"*), *"Hayz haqida kitob"* (*"Kitab al-Hayd"*), *"Muhit"* (*"Muhit as-Sarakhsi"*) [10, 201-b.].

Saraxsiy o'zining aksariyat asarlarini Abu Hanifaning shogirdi Muhammad Shayboniy asarlariga sharhlar shaklida yaratgan. O'zidan oldingi yirik olimlarning asarlariga sharhlar yozish Islom Uyg'onish davriga xos xususiyat bo'lgan. Biroq tadqiqotlar Saraxsiy o'z ta'limoti va kashfiyotlarini Muhammad Shayboniydan olgan degan fikrlarni rad etadi. U Abu Yusuf, Shayboniy va hatto hanafiylik maktabi uchun xos bo'lgan istihsonga ashaddiy qarshi bo'lgan imom Shofi'iy asarlaridan ham manba sifatida foydalangan. Saraxsiy Shayboniyga asoslanibgina qolmay, unga qarshi fikrlar ham bildirgan va buning uchun ba'zi o'rinlarda Abu Yusufdan iqtiboslar keltirgan [11, 27-b.]. Xususan, ba'zan u Shofi'iy fikrlariga havola qilgan holda, Abu Yusuf, Muhammad Shayboniy va boshqalarning fikrlarini inkor ham etadi.

Saraxsiyning huquq rivojiga qo'shgan hissasini baholashda u yashagan davrning

o'ziga xos xususiyatlari, tarixiy shart-sharoitlar tarixiylik metodi asosida e'tiborga olinishi zarur. Bu davrda huquqiy fanlarning rivojida islom dini va shariatning ta'siri kuchli bo'lgan. Ayni paytda Saraxsiy asarlarining mazmun va mohiyatini to'liq anglamoq uchun ularning qachon va qanday holatda yozilganini ham bilish zarur. Saraxsiy asarlaridan manba sifatida foydalanayotganda, ularga bir butun integratsiyalashgan matn sifatida qarash va matnlararo yondashuv (ingliz tilida "intertextuality") uslubini qo'llash talab etiladi.

Tadqiqot natijalari

"Mabsut", "Usul al-Fiqh" va "Sharh Kitab as-Siyar al-Kabir" Saraxsiyning shoh asarlaridir. Bu uchala asar mantiq va uslub nuqtai nazardan o'zaro bog'langan. Dastlab "Mabsut" yozilgan, chunki "Usul"da unga havolalar mavjud. "Sharh as-Siyar al-Kabir" Saraxsiyning hayotligida yozilgan oxirgi asaridir.

Saraxsiyning 30 tomlik "Mabsut" va ikki tomlik "Usul al-Fiqh" asarlari g'oyat fasohatli tilda bayon qilingan. Biroq "Sharh as-Siyar al-Kabir" asaridag'aliz jumlar va tugallanmagan fikrlar uchraydi. Ushbu kitob uning zindondagi mahbuslikning oxirgi yillarida ijod qilingan, shogirdlari tomonidan shoshib yozib olingan va taxminlarga qaraganda mukammal tahrir etib ulgurmagan asari sifatida qoraladi.

"Mabsut" (lug'aviy ma'nosi o'zbek tilida "keng", "batafsil", "mufasssal", ingliz tilida "Broad Scope") nafaqat Saraxsiy, balki butun hanafiya maktabining eng mashhur asarlaridan biridir. U Abu Hanifaning eng ishonchli shogirdi va izdoshi Muhammad Shayboniy asarlari asosida yozilgan. Zindonga tashlangan vaqtidanoq (milodiy 1074, hijriy 466), Saraxsiy o'zining asari ustida ishlaydi va uni milodiy 1084-yilda (hijriy 477) yakunlaydi.

Nemis islomshunosi J.Shaxtning fikriga ko'ra, "Mabsut" o'sha paytga qadar qabul qilinib bo'lgan huquq doktrinalarini ta'kidlash va ularning to'g'riligini qayd etish uchun emas, balki har bir huquq doktrinasining amaliyotga tizimli tatbiq etilishini tahlil

qilishga qaratilgan. Boshqacha qilib aytganda, o'sha paytdagi huquqiy yondashuvlar "falsafiylashib" ketgan, Saraxsiy esa hanafiya maktabidagi har bir huquqiy holatga amaliyot nuqtai nazaridan yondashish ta'limotining asoschisi edi [12, 6-b].

"Usul al-Fiqh" asariga kelsak, Saraxsiy mazkur asarni 1087-yilda (hijriy 479) yozishga kirishgan va taxminlarga ko'ra ikki jildlik asarni o'sha yilning o'zida yakuniga yetkazgan.

Saraxsiyning mazkur asari norma ijodkorligi, ijthod, huquq normalarini sharhlash va talqin qilish metodologiyasi nuqtai nazaridan muhim qo'llanma hisoblanadi. U orqali Saraxsiy, birinchidan, o'zidan oldingi hanafiya huquqi normalariga sharh shaklidagi pozitiv huquqni talqin qilgan; ikkinchidan, o'zining huquqiy sharhlarida qo'llaydigan metodini izchil himoya qilishga harakat qilgan.

Aqliy mushohada (asoslantirish) orqali Saraxsiy huquqni sharhlash vositasida hanafiya maktabini yanada rivojlantirdi. Huquqiy sharhlash metodi (usul) va pozitiv huquq (furu') o'rtasidagi aloqadorlikni uyg'un tarzda tushuntirib berdi. Saraxsiyning usuli o'sha paytdagi yana bir atoqli ulamo imom Pazdaviyning usuliga yaqin bo'lgan. Ularning har ikkisi hanafiya huquqining asoschilari – Abu Hanifa, Abu Yusuf va Muhammad Shayboniyga asoslanishgan. Saraxsiyning Pazdaviydan farqi u ko'proq amaliyot va pozitiv huquqqa (furu') murojaat qilgan [13, 88-b.].

Saraxsiyning xalqaro huquq mavzusiga bag'ishlangan salkam ikki ming betlik shoh asari Muhammad Shayboniy kitobiga sharhlar tarzida yozilgan bo'lib, "Sharh as-Siyar al-Kabir" ("Sharh al-Siyar al-Kabir") nomi bilan mashhur bo'lgan xalqaro-huquqiy ensiklopediya hisoblanadi.

Ishonchli manbalarda keltirilgan ma'lumotlarga qaraganda, Saraxsiy o'z asarini O'zgand shahrida (hozirgi Qirg'izistonning Farg'ona vodiysida joylashgan shahar)

zindonda boshlagan va uning to'rtinchi qismi – “*al-Shurut*” bobini yozayotgan paytda zindondan ozod etiladi. Ozodlikka chiqqach, Saraxsiy umrining oxirigacha Farg'onada (ayrim manbalarda Marg'ilonda) istiqomat qiladi. Xalqaro huquq mavzusiga bag'ishlangan “*Sharh as-Siyar al-Kabir*”, ya'ni “Xalqaro huquq” asarini o'sha yerda 1090-yilda yozib tamomlaydi [14, 159-b.]. Shu tariqa butun islom dunyosida xalqaro huquq masalalariga bag'ishlangan birinchi fundamental asar dunyoga keladi va hozirgi O'zbekiston uning vataniga aylanadi. Demak, Saraxsiy qayerda tug'ilganidan qat'i nazar, uning xalqaro huquqqa oid shoh asari Farg'onada, O'zbekistonda kitobat etilgan va O'zbekiston xalqaro huquq tug'ilgan makondir.

Asarning arab tilida keng tarqalgan nusxasi Salohiddin Munajjid va Abdulaziz Ahmad tomonidan 1971-1972-yillarda chop etilgan Qohira nashridir. Bu nashr beshta jildidan iborat bo'lib, 218 ta bo'lim, 4573 paragraf va jami 2312 betdan iborat. 1-3-jildlar Salohiddin Munajjid, 4-5-jildlar sal keyinroq Abdulaziz Ahmad tomonidan nashr qilingan [15, 28-b.].

Tadqiqot natijalari tahlili

Saraxsiy huquqshunos sifatida, shubhasiz, hanafiya maktabining yirik nazariyotchisidir. Saraxsiy fiqh, kalom ilmi va usul (islom huquqi tamoyillari) sohasida o'z davrining tengsiz ulamosi va shu sohadagi munozaralar g'olibi sifatida tavsiflanadi.

Saraxsiyning huquqshunos sifatidagi faoliyatini ikki sohada ko'rish mumkin. U ham islom huquqining fundamental nazariy va amaliy masalalari bilan shug'ullandi va ayni paytda islom huquqining kengaytirilgan yangi sohasi – “siyar”, ya'ni xalqaro huquq sohasida qalam tebratdi.

Saraxsiyning islom huquqshunosligi sohasidagi alohida xizmatlari shundaki, u hanafiya mazhabida mavjud bo'lgan istihson (“yuridik tanlov”, ingliz tilida “juristic preference”) doktrinasi rivojlanishiga ulkan hissa qo'shdi. U huquqiy muammolarga yechim topishda ra'y (aqliy mushohada, fikr,

tafakkurni)ni qo'llashning istihson shaklidagi huquqiy asoslantirish metodikasi (uslub) ni ishlab chiqdi va rivojlantirdi. Istihsonning ta'limot sifatidagi ahamiyati keskin tanqid va qarshiliklarga uchragan paytda Saraxsiy uni muvaffaqiyatli himoya qilgan va shu tufayligina hanafiya maktabining manbalari tizimi rivojiga keng yo'l ochilgan.

Saraxsiyning islom xalqaro huquqiga qo'shgan hissasi ham ulkandir. Bu sohadagi betakror xizmatlari uchun ulug' mutafakkirga “Islom dunyosining Gugo Grotsiysi” (inglizchada “Hugo Grotius of Islam”) deb nom berilgan.

Imom Saraxsiy XI asrdayoq islom huquqi va umuman, huquqiy ta'limotlar tarixida birinchilardan bo'lib xalqaro huquq – siyarni alohida huquqiy tizim sifatida tavsiflagan, xalqaro huquqni shariat huquqi tizimida alohida huquq tarmog'i va huquqshunoslikda alohida fan sohasi sifatida ilgari surgan. Saraxsiyning bu sohadagi asosiy xizmati shundaki, u diniy ahkomlar (*ahkom ad-din*) musulmonlargagina daxldor bo'lsa, dunyo ishlari (*ahkom ad-dunya*), ya'ni xalqaro aloqalar faqat musulmonlarning emas, balki ularning muloqotdoshlariga, ularning atrofidagi barchaga tegishli, shu sababli bu islom huquqining alohida tarmog'i va huquqshunoslikning mustaqil sohasi bo'lishi kerak, degan g'oyani ilgari surgan va uni asoslab bergan [16, 201-b.].

Saraxsiy huquqiy ta'lim rivojiga ham salmoqli hissa qo'shgan. U nafaqat islom huquqi nazariyasi va amaliyoti sohasida yetakchi olim va benazir asarlar muallifi, balki, shu bilan birga, huquqiy ta'lim sohasida ham ustoz va rahnamo sifatida gavdalanadi. Tan olish kerakki, Saraxsiy yashagan davrlarda ustoz-shogird an'analari yuksak darajaga ko'tarilgan. Bu an'alar avloddan-avlodga bilim yetkazish vositasi hamda ta'lim va tarbiyaning asosi bo'lib xizmat qilgan.

Saraxsiy o'z davrining olim va ulamolariga ustozlik qilgan. Undan keyin yashagan islom huquqshunoslari ham huquqning deyarli

barcha sohalarida uning ortidan ergashgan. Burhoniddin Marg'inoniy o'zining islom olamidagi eng mashhur asari "Hidoya"ni yozayotgan paytda huquqning murakkab masalalari bo'yicha o'z fikrini asoslashda Saraxsiyning "Mabsut" asariga tayangan. Uning e'tirof etishicha, muxtasarlarda topilmagan javobga "Mabsut"dan yechim topilgan [17, 134-b.].

Huquqiy ta'lim sifati Saraxsiyning doimiy e'tiborida bo'lgan. Davlat va jamiyatdagi huquqiy saviya va savodxonlikning ta'lim bilan kafolatlanishi ilk islom davridayoq e'tirof etilgan. Xususan, Saraxsiy "Mabsut" asarida nega talabalar fiqhni o'qimay qo'yganligi sababini izlaydi va bunga uchta sabab keltiradi: birinchidan, talabalarda ishtiyoq (entuziazm) ning yo'qligi; ikkinchidan, o'qituvchining keraksiz va uzoq dalillarni hikoya qiluvchi eskirgan ta'lim metodi ("al-nikat al-tardiyyah"); uchinchidan, o'shapaytdagi ayrim ulamolarning huquqiy tushunchalar bilan falsafiy atamalarni qorishtirib, huquqiy ta'limni qiyinlashtirib yuborgani [18, 2-4-b.]. Ko'rinib turibdiki, Imom Saraxsiyning ushbu fikrlari hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Va nihoyat, Saraxsiyning huquq rivojiga qo'shgan hissasini baholashda u yashagan davrning o'ziga xos xususiyati, u mansub bo'lgan madaniyat va ma'rifat muhitining inkor etib bo'lmas ta'sirini e'tiborga olish zarur. Saraxsiy yashagan davr insoniyatga betakror aqliy mo'jizalar in'om etgan "al-Nahda Islamiya", ya'ni "Islom Uyg'onish davri"ga to'g'ri keladi [19, 28-b.]. Bu davr butun islom dunyosida ilmiy salohiyat va madaniyat gullab yashnagan davr bo'lib, Abbosiylar hukmronligi yillarini (750-1258) qamrab oladi. Bu davrda Markaziy Osiyoda fan, ilm va madaniyat gullab yashnagan. Ilm-fanning barcha tarmoqlari birdek va o'zaro uyg'unlikda taraqqiy etgan. Abu Bakr Saraxsiy ana shunday "Islom Uyg'onish davri"ning vakili edi. Islom Uyg'onish davri ko'pgina manbalarida islomning "Oltin davri" deb ham ataladi [20, 661-b.].

"Oltin davr"ning o'ziga xos xususiyati shundaki, bu davrda arab tilida yaratilgan adabiyotlar kelib chiqishi arab bo'lmagan mualliflar tomonidan beqiyos boyitildi. Um-maviylar davrida uning poytaxti Damashq-qina ilm-fan va madaniyat markaziga aylangan bo'lsa, Abbosiylar sulolasining poytaxti Bog'dod faqat ma'muriy markaz sifatida tanildi. Fan va madaniyat xalifalikning barcha burchaklarida, ayniqsa, O'rtayer dengizi sohillari va Markaziy Osiyo hududlarida gullab yashnadi. Samarqand va Buxoro kabi islom dini, madaniyati va ilm-ma'rifatining yangi qubbalari bo'y ko'rsatdi. "Ajam" degan umumiy nom bilan yuritilgan forsiy va turkiy tilli Markaziy Osiyo va Kavkaz xalqlari hamda hind qabilalari islom madaniyati rivojiga ulkan hissa qo'shdi. Kelib chiqishi arab bo'lmagan mutafakkirlar bu davrning ilm darg'alari sifatida e'tirof etildi va arab olamini ortda qoldirdi.

Islom Uyg'onish davrining yana bir ahamiyatli jihati shuki, bu davrda qadimgi yunon va rim mutafakkirlarining asarlari arab tiliga tarjima qilindi va ularga sharhlar yozildi. Shu tufayli "unutilgan" yunon falsafasi qayta tirildi va arab tilidagi tarjimalari orqali butun dunyo bo'ylab keng tarqaldi. Islom dunyosining muloqot tili sanalgan arab tilida turli xalqlarning madaniyatlari, fikrlar xilma-xilligi va dunyoqarashlar turfaligining yaxlitligi mujassam etildi. Islom din va madaniyat, arab tili – fan va adabiyot tili sifatida Arabiston yarim orolini tark etib, endilikda arablar tomonidan zabt etilgan yangi o'lkalarda yuksak taraqqiyotga erishdi.

Xulosalar

Saraxsiy – Islom Uyg'onish davrining yirik huquqshunosi, xalqaro huquqning asoschisidir. Saraxsiy – bizning vatandoshimiz, O'zbekiston esa xalqaro huquq tug'ilgan makon hisoblanadi. Saraxsiy merosi nafaqat o'zbek yoki Markaziy Osiyo yoxud musulmon davlatlari, balki butun dunyo mamlakatlari xalqaro huquq ta'limotining ibtidosidir. Shunday bo'lishiga qaramasdan, afsuski,

Saraxsiyning xalqaro huquq shakllanishiga qo'shgan hissasi hali-hanuz umume'tirofdan chetda qolib kelmoqda. Buning sabablaridan bittasi, bizning nazarimizda, buyuk allomaning betakror xalqaro huquqiy merosi uning vatandoshlari tomonidan o'rganilmagani va dunyo bo'ylab targ'ib qilinmaganidadir. Zotan, Saraxsiyasarlari G'arbning yetakchi oliygohlari va ilmiy tadqiqotchilik markazlarida chuqur tadqiq etilgan, uning hayoti va ijodiga oid yuzlab kitoblar chop etilgan.

Xususan, Saraxsiyning "Sharh as-Siyar al-Kabir" asari xalqaro huquqqa bag'ishlangan birinchi doktrinal asar sifatida YuNESKO tomonidan ham e'tirof etilgan. Kitobning ahamiyatini e'tiborga olib, mazkur tashkilot tashabbusi va homiyligida asar 1989–1991-yillarda fransuz tiliga to'liq tarjima qilingan va 4 jildda chop etilgan [21]. Bundan tashqari, Saraxsiyning asari to'liq matnda turk tiliga, tarqoq matnda ingliz, nemis, ispan, urdu, fors va boshqa tillarga ham o'girilgan. Biroq ushbu bebaho asarning o'zbek tilidagi bayonidan uning yurtdoshlari hamon mosuvo qolmoqda.

Aslida, Saraxsiyning asarlari, ilmiy qarashlari hamda u yaratgan ta'limotni mukammal o'rganish bizning vazifamizdir.

Uning nomini dunyoga yoyish va ko'p qirrali ilmiy merosini munosib targ'ib qilish vatanimizni targ'ib qilish demakdir. Zotan, ushbu betakror ilm darg'asining ilmiy-ijodiy merosini o'rganish va targ'ib etish orqali "al-Nahda Islamiya", ya'ni "Islom Uyg'onish davri" – Birinchi Renessans va yurtimizda eng yaxshi niyat ila poydevori qurilayotgan Uchinchi Renessans davri o'rtasida "ma'rifat ko'prigi" bunyod etilishi mumkin.

Shundankelib chiqqan holda, O'zbekistonda Imom Saraxsiy va Markaziy Osiyolik Islom Uyg'onish davri mutafakkirlarining xalqaro huquqiy merosini o'rganish, mazkur merosni xalqaro hamjamiyatga taqdim etish, tinchlik va taraqqiyotni ta'minlashda islomning olamshumul rolini tarannum etish bugungi kunning dolzarb masalasidir. Ayniqsa, Saraxsiyning xalqaro huquqqa oid olamshumul asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilish va ularni chuqur o'rganish o'zbek huquqshunoslarining oldida turgan birinchi galdagi vazifadir. Ushbu vazifalarni amalga oshirish maqsadida Imom Saraxsiy nomidagi Xalqaro huquq markazi yoki institutini ta'sis etish ayni muddao bo'lur edi. Xalqaro huquq ta'limoti yanada taraqqiy etgan holda, yangicha qiyofa bilan o'z vataniga qaytmog'i shart.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 19-sentabr kuni Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqi [Speech by H.E. Mr. Shavkat Mirziyoyev, the President of the Republic of Uzbekistan at the UNGA-72 of September 19, 2017]. Available at: https://www.un.int/uzbekistan/statements_speeches/address-he-mr-shavkat-mirziyoyev-president-republic-uzbekistan-unga-72/.
2. Encyclopedia of Central Asian scholar. Ed. Z.I. Munavvarov. Tashkent, Publishing House of the Republican Scientific-Educational Center of Al-Imam Al-Bukhari, 2008, 468 p.
3. Yunusov A.L. Xalqaro huquqning arab doktrinasini [Arabic doctrine of International Law]. Abstract of PhD thesis. Tashkent, JIDU, 2008, 28 p.
4. Abdulhakim Shar'iy Jo'zjoniy. Islom huquqshunosligi, hanafiy mazhabi va O'rta Osiyo faqihlari [Islamic law, hanafiy school and Central Asian lawyers]. Ed.-resp. A.H. Saidov, A. Mansur. Tashkent, Tashkent Islamic University, 2002, 262 p.

5. To'ychiboyev A. Abu Bakr Saraxsiy va xalqaro shartnomalar huquqi [Abu Bakr Saraxsiy and International treaty law]. Imom al-Buxoriy saboqlari – Imom al-Buxoriy's lessons, 2012, no. 2, pp. 100-103.
6. Qosimov M. Saraxsiyning iqtisodiy va mulkiy munosabatlar haqidagi qarashlari [Sarakhshi's view on economic and property relations]. Islom tafakkuri – Islamic thoughts. Tashkent, International Islamic Academy of Uzbekistan, 2019, no. 3, pp. 21-23.
7. Calder N. Al-Sarakhshi. Encyclopaedia of Islam. Second ed. Ed. P. Bearman, T. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. First published 2012, 1780 p.
8. Abū al-Wafā' al-Afghānī. "al-Muqaddimah", in Sarakhshi's Uṣūl [Preamble in Sarakhshi's Usul]. Hyderabad, 1372 AH, pp. 3-8.
9. Encyclopedia of Islam, s.v. "Sarakhshī" (Heffening), first edition. Ed. M.T. Houtsma, 1913-1938, Leyden, E.J. Brill. London, Luzac, vol. 4 .
10. Abdullah Abdulhamid Saad. Encyclopedia of Central Asian scholar. Tashkent, Publishing House of the Republican Scientific-Educational Center of Al-Imam Al-Bukhari, 2008, 468 p. (in English and Arabic).
11. Al-Nukat. Hyderabad, Dar al-Mabsut, 1378 AH/1958 AD, 444 p.
12. Schacht J. Notes on Sarakhshi's Life and Works in 900. Ankara, Ankara University, 1965, pp. 1-6, 780 p.
13. Taştan O. Al-Sarakhshi. Islamic Legal Thought: A Compendium of Muslim Jurists. Ed. O. Arabi, D.S. Powers, S.A. Sectorsky. Netherlands, Leiden, Brill, 2014, chapter 11, pp. 239-261, 606 p.
14. Encyclopaedia of Islam. Leiden, E.J.Brill, 1934, p. 159.
15. Sarakhshi. Sharh kitāb al-Siyar al-kabīr li-Muḥammad ibn al-Ḥasan al-Shaybānī [Interpretation of International Law book of Muḥammad ibn al-Ḥasan al-Shaybānī]. Edited by Munajjid, Ṣalāḥ al-Dīn. 1957-60, al-Qāhirah: Ma'had al-Makḥṭūṭāt bi-Jāmi'at al-Duwal al-'Arabīyah, vol. 3, pp. 28-1113.
16. Sarakhshi. Sharh al-Siyar al-Kabir [Interpretation of International Law]. Ed. Dar al-Ma'arif, 1908, vol. V, 2210 p.
17. Al-Hidayah: The Guidance. Burhan al-Din al-Farghani al-Marghinani. A Translation of Al-Hidayah Bidayat al-Mubtadi'. A Classical Manual of Hanafi Law, Volume One. Translated from the Arabic with Introduction, Commentary and Notes by Imran Ahsan Khan Nyazee. Amal Press, Bristol, England, 2006, p. 660. Introduction XXV.
18. Sarakhshī. Mabsūṭ. Cairo, 1324 AH, 688 p.
19. Rahman I. Shari'ah the Islamic Law. TaHa Publishers, London, UK, 1984, 345 p.
20. The Cambridge history of Islam. The Cambridge History of Islam as its "Golden Age". By Holt P.M., Lambton Ann K. S., Lewis, Bernard. Cambridge University Press, UK, vol. 4, pp. 661-993.
21. Le grand livre de la conduite de l'État (Kitāb al-Siyar al-kabīr ach-Chaibani). Commenté par as-Sarakhshi [International Law (Kitāb al-Siyar al-kabīr ach-Chaibani). Commented by as-Sarakhshi]. Translation by Muhammad Hamidullah. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfi, 1989-1991.